

Ο Ευριπίδης και η εποχή του

Η *Μήδεια* του Ευριπίδη και η ηθοποιός είναι το κύριο θέμα του κειμένου που ακολουθεί. Είναι η διαδρομή μιας ηθοποιού στον κόσμο της Ευριπίδειας *Μήδειας* και πώς τον ερμήνευσε σκηνικά.

Αυτή η διαδρομή άρχισε το 1963 και με αρκετά χρονικά στο μεταξύ διαλείμματα τέλειωσε το 1989, όταν για τελευταία φορά την ερμήνευσα στο θέατρο της Επιδαύρου (και cd, 1995). Πριν όμως από το κύριο θέμα νομίζω ότι είναι απαραίτητο να γίνει αναφορά στον ίδιο τον ποιητή, τη ζωή, τον χαρακτήρα, την εποχή, τις ιδέες του, που οπωσδήποτε αντανakλώνται και στην τραγωδία του *Μήδεια*.

Οι μελέτες και οι έρευνες των ειδικών για τον Ευριπίδη και το έργο του είναι ατέλειωτες, οι απόψεις πολλές και αντικρουόμενες. Γεννήθηκε το 480 π.Χ. και πέθανε αυτοεξόριστος στην Πέλλα της Μακεδονίας το 406 π.Χ. Γεννήθηκε, λένε, στη Σαλαμίνα από πατέρα πλούσιο κτηματία, που του εξασφάλισε μεγάλη μόρφωση. Είχε τη μεγαλύτερη βιβλιοθήκη της εποχής του. Σύγχρονος του Σωκράτη, του Θουκυδίδη, του Περικλή, του Ιπποκράτη, του Πρωταγόρα, συναναστράφηκε με τον Ηρόδοτο, τον Φειδία, τον Αναξαγόρα που τον επηρέασε με τις ιδέες του. Ο Δ.Ν. Βερναρδάκης γράφει το 1887:

«Ο Ευριπίδης ηρύετο εκ της αυτής πηγής εξ ης και οι κατ' αυτόν σοφισταί, εκ των έργων των προ αυτού ποιητών και συγγραφέων, ων ουδείς εκέκτητο τότε πλουσιωτέραν αυτού συλλογήν, εκ της βιβλιοθήκης δε του ποιητού δανεισθείς ανέγνωτο περί φύσεως σύγγραμμα του Ηρακλείτου και αυτός ο Σωκράτης... Ο ποιητής είχεν εμβαθύνει εις όλα τα περί θείων και ανθρωπίνων πραγμάτων ζητήματα και κατάρτιση ιδίας περί εκάστου τούτων γνώμες, όσας και οποίας ουδείς έτερος προ αυτού ούτε μετ' αυτόν...»

Και ο Albin Lesky:

«[...] το έργο του ποιητή επηρεάζεται πολύ από εκείνη τη συμπλοκή πρωτογόνου αισθήματος και ορθολογιστικής σκέψης, μέσα στην οποία εκφράζεται τόσο η δική του προσωπικότητα όσο και η εικόνα του ανθρώπου μιας εποχής, που πάνω στα συντρίμια της παράδοσης έβλεπε να διεισδύει παντού το καινούργιο.» (μτφ. Αγαπητού Τοπανάκη)

Στην εποχή του Ευριπίδη, ύστερα από τους Μηδικούς πολέμους και την άνθηση του Αθηναϊκού πολιτισμού, άρχισαν να γίνονται αισθητά διαφορετικά πολιτικά και ηθικά ρεύματα, που αφορούσαν προβλήματα της καθημερινής ζωής, συγκρούσεις για γεγονότα του παρελθόντος, για παλιές θρησκευτικές δοξασίες, για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία, για τις σχέσεις των αντρογύνων και άλλα θέματα, που το πνευματικά αναπτυγμένο άτομο συζητούσε και απαιτούσε λύσεις. Οι πολίτες «αμφισβητίες» θέτανε καινούργιες σκέψεις γι' αυτά που γεννήθηκαν ή φανερώθηκαν στην εξελικτική πορεία της Αθηναϊκής Δημοκρατίας.

Γι' αυτήν τη Δημοκρατία, μέσα στην οποία ζει και δημιουργεί ο

Ευριπίδης, ο D.L. Page γράφει:

«[...] ο ποιητής έψαλε με τον τρόπο του το μεγαλείο των Αθηνών, υπήρξε και ο ίδιος προφήτης και συμμετοχος της πτώσεώς της. Η αγωνιώδης ταχύτητα της καταπτώσεως των Αθηνών αποτελεί πράγματι μια συνεχή αιτία απορίας. Σε γενικές γραμμές, στα φυσικά στάδια της εξελίξεως μιας πόλης πρέπει να υπήρχαν η ανακάλυψη, η απόλαυση και η δυσφορία. Οι άνθρωποι δημιουργούν την αυτοκρατορία τους μέσα σε φτώχεια και δυσκολία. Μετά αναπαύονται για λίγο, για να απολαύσουν τις ανέσεις και την ασφάλειά τους. Αργότερα, καθώς η ειρήνη και η πληθώρα εκτρέφουν τον κόρο, μία γενεά που δεν δοκιμάστηκε αρνείται την παραπέρα ραστώνη, η σύμβαση και άνεση αναπαράγουν την ανησυχία και την κριτική και γρήγορα έρχεται η πτώση ή η αλλαγή. Η τραγική διαφορά της Αθήνας ήταν ότι παρέλειψε την ενδιάμεση φάση. Ανέβηκε στην κορυφή του όρους κι όρμησε κατευθείαν κάτω χωρίς να σταματήσει να χαρεί πιθανές ευκαιρίες. [...] Δεν ήταν ο Ευριπίδης αυτός που προκάλεσε την πτώση των Αθηνών, ούτε αυτός που διέφθειρε ηθικώς τους Αθηναίους. Απλώς επιτάχυνε την πτώση και συμμερίστηκε ορισμένες τάσεις που θεωρούσαν αυτή την πτώση αναπόφευκτη. [...] Όμως, παρ' όλη την ψυχρότητα του κοινού της εποχής του για τον τρόπο που ο Ευριπίδης παρουσίαζε τα προβλήματα της κοινωνίας, για κανέναν από τους τραγικούς του 5ου αιώνα δεν έχουμε μία τόσο σημαντική εργασία σχετικά με την επιβίωση του έργου του στην ειδωλολατρική και χριστιανική περίοδο όσο για τον Ευριπίδη.» (μτφ. Γ. Γιατρομανωλάκης)

Στα δράματα του Ευριπίδη ο άνθρωπος δρα, σκέφτεται, ακολουθώντας τα αισθήματα και τον χαρακτήρα του. Οι προσωπικές

τραυματικές εμπειρίες διαχέονται μέσα σε γενικά θέματα με καθολική σημασία, «το ατομικό γίνεται καθολικό».

Όταν το 415 π.Χ. Οι Αθηναίοι ξεκίνησαν τη μεγάλη καταστροφική εκστρατεία κατά της Σικελίας, ο Ευριπίδης παρουσίασε στο Αθηναϊκό κοινό την τραγωδία του *Τρωαδίτισσες*. Ιστορώντας τα δεινά του Τρωικού πολέμου που αφορούσαν νικητές και νικημένους, ο ποιητής προειδοποιούσε τους συμπολίτες του για τον επερχόμενο κίνδυνο καταστροφής. Σ' αυτή την τραγωδία ακούγεται η σπαρακτική κραυγή της πονεμένης κόρης του Πριάμου της Κασσάνδρας (στ. 400-402):

*φεύγειν μὲν οὖν χρὴ πόλεμον ὅστις εὖ φρονεῖ·
εἰ δ' ἔς τόδ' ἔλθοι, στέφανος οὐκ αἰσχρὸς
πόλει καλῶς ὀλέσθαι, μὴ καλῶς δὲ δυσκλεές*

«ο φρόνιμος οφείλει να εξορκίζει τον πόλεμο· αν, όμως η ανάγκη τον φέρει στο πεδίο του πολέμου, για την πατρίδα του ας πέσει δοξασμένος με το στεφάνι του νικητή» (μτφ. Κ.Χ. Μύρης)

Για τον Ευριπίδη γράφτηκαν πολλά, για την τέχνη του, την κοινωνική του καταγωγή, τους γάμους του, τους γονείς, τον χαρακτήρα του. Τον παρουσιάζουν σαν ένα άτομο δύστροπο, ελάχιστα κοινωνικό, απομονωμένο από τη ζωή της κοινότητας, τον φαντάζονταν μακριά από την τύρβη του πλήθους καθισμένο σε μια σπηλιά της Σαλαμίνας με το βλέμμα αφημένο πάνω στη πλατιά θάλασσα, να στοχάζεται τα αινίγματα της ανθρώπινης ζωής.

Ένας από τους πολλούς σχολιαστές του έργου του γράφει:

«... θεωρήθηκε ασεβής και άθεος, άδικα. Ήταν μια βαθιά φιλοσοφημένη προσωπικότητα που είχε υψηλή αντίληψη για τον

θεό. Αμφισβήτησε τις μυθολογικές αντιφάσεις, τις λαϊκές θρησκευτικές αντιλήψεις, αλλά στη θέση τους ύψωσε μια σύλληψη για ένα θεό απρόσιτο και ανεξερεύνητο, ώστε οι ήρωές του, υπεύθυνοι και μόνοι απέναντι στις πράξεις τους να είναι ελεύθεροι και κατά συνέπεια τραγικότεροι.»

Ακόμη:

«Λαϊκότερος από τους προκάτοχους του, τα θέματά του αναφέρονται έμμεσα στα πολιτικά ηθικά προβλήματα του καιρού του, καίριος στις εκφράσεις του, ρεαλιστής στη διαγραφή των χαρακτήρων, δεν φρόντιζε πάντα τη μορφή των έργων του, αλλά η τεχνική του παρέσυρε με τον καταϊγισμό της δράσης, τις απότομες μεταπτώσεις και τον νευρώδη διάλογο [...]· στην εξέλιξη της δραματικής τέχνης συνέβαλε με τη μονιμοποίηση των προλόγων...»

Ο Ευριπίδης δεν διστάζει να καυτηριάζει τα ψεγάδια αντρών και γυναικών. Όμως τον κατηγόρησαν για μισογύνη, φυσικά άδικα. Στο θέατρο του Ευριπίδη υπάρχουν γυναικείες μορφές γεμάτες λάμψη, αρετή, θάρρος, μεγαλοψυχία, τρυφερότητα. Ενδεικτικά αναφέρω την Άλκηστη που δεν διστάζει να δώσει τη ζωή της για τον άντρα της, ενώ τα ανδρικά μέλη της οικογένειας, καιροσκόποι, το αποφεύγουν· την Ευάνδη στην τραγωδία του ποιητή *Ικέτιδες* που πέφτει στην πυρά που έκαψε τον άντρα της τον Καπανέα και η οποία, λίγο νωρίτερα, σε βράχο πάνω από τη πυρά του, έλεγε (στ. 1000-1008, 1013-1020, 1025-1030):

*πρὸς δ' ἔβαν δρομὰς ἐξ ἐμῶν
οἴκων ἐκβακχευσαμένα
πυρᾶς φῶς τάφον τε*

ματεύουσα τὸν αὐτόν,
 ἔμμοχθον καταλύσους
 ἐς Ἄιδαν
 βίοτον αἰῶνός τε πόνους·
 ἥδιστος γάρ τοι θάνατος
 συνθνήσκειν θνήσκουσι φίλοις,
 εἰ δαίμων τάδε κραίνου.

[...] τύχα δέ μοι
 ξυνάπτοι ποδὸς ἄλματι
 εὐκλείας χάριν ἔνθεν ὀρμάσω
 τᾶσδ' ἀπὸ πέτρας
 πηδήσασα πυρὸς ἔσω
 σῶμά τ' αἴθοπι φλογμῶ
 πόσει συμμείξασα φίλω,

[...]
 ἴτω φῶς γάμοι τε·
 εἶθε τινὲς εὐναὶ
 δικαίων ὑμεναίων
 ἐν Ἄργει
 φανῶσι τέκνοισιν
 ὁ σὸς δ' εὐναῖος γαμέτας
 συντηχθεὶς αὔραις ἀδόλοις
 γενναίας ἀλόχοιο.

«σε σένα, απ' το σπίτι μου φεύγοντας
 ήρθα γοργά σαν την Βάκχη με χαμένο το νου,
 για να πέσω στη πυρά σου,
 στον ίδιο τον τάφο μαζί σου,

μες στον Άδη να μπω
 τελειώνοντας της ζωής μου τις πίκρες,
 τα βάσανα, γιατί 'ναι ο γλυκύτερος
 να πεθαίνεις μαζί με δικούς,
 αν έτσι αποφάσισε η μοίρα.»

«θα ριχτώ στη φωτιά,
 θα πηδήσω απ' το βράχο αυτόν,
 το κορμί μου μες στις κόκκινες φλόγες
 να σμίξει με τον άντρα μου.»

«Ω γάμοι κι ω φως, σας αφήνω,
 μακάρι να βρουν τα παιδιά μου
 καλούς μέσα στ' Άργος,
 κι εσύ μυριάκριβο ταίρι μου,
 με της γυναίκας σου σμίξε της άφοβης την ψυχή
 σαν καθάριος αγέρας.»
 (μτφ. Τάσος Ρούσσος)

Στη τραγωδία *Εκάβη* η Πολυξένη με θάρρος και μεγαλείο πεθαίνει πάνω στον τάφο του Αχιλλέα. Η σοφία της Ιοκάστης στις *Φοίνισσες*. Η Ιφιγένεια σε δύο τραγωδίες, η Ανδρομάχη στις *Τρωαδίτισσες* και στην *Ανδρομάχη*, και πολλές άλλες γυναίκες που δεν είναι δυνατόν να αναφερθούν σε μια τόσο σύντομη εισαγωγή.

Στις τραγωδίες του ποιητή ξεχωριστή θέση έχουν τα χορικά που με την απaráμιλλη λυρική τέχνη τους γοήτευαν και τους εχθρούς του. Χορικά του τραγουδούσανε οι Αθηναίοι αιχμάλωτοι στη Σικελία και τόσο έθελγαν τους Σικελούς που ή τους χάριζαν την ελευθερία τους ή τους βελτίωναν τους όρους διαβίωσής τους. Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι, όταν μετά την άλωση της Αθήνας από

τους Θηβαίους ο στρατηγός Ερίανθος πρότεινε να κάνουν την Αθήνα βοσκοτόπο και αυτή η πρότασή του συζητήθηκε σε ένα συμπόσιο, τότε ο μουσικός Φωκέας τραγούδησε στροφές από την τραγωδία του Ευριπίδη *Ηλέκτρα*. Οι συμποσιαζόμενοι συγκινήθηκαν τόσο πολύ που ντράπηκαν να διαπράξουν τέτοια πράξη, και έτσι η Αθήνα σώθηκε (*Βίος Λυσάνδρου* 15).

Ασφαλώς θα τάραξε τις θρησκευτικές δοξασίες του παρελθόντος, όταν στις *Τρωαδίτισσες* ακούστηκε η φωνή της Εκάβη να λέει:

«Ω, εσύ που κρατάς τη γη
κι από τη γη κρατιέσαι,
όποιος κι αν είσαι,
αίνιγμα σκοτεινό, Ζευ,
αδήρητη της φύσεως ανάγκη
ή λογισμός ανθρώπινος,
πέφτω και προσκυνώ...»
(μτφ. Κ.Χ. Μύρης)

Η Jacqelin de Romilly γράφει για τον Ευριπίδη:

«Ο Ευριπίδης αρκείται να παραθέτει όλες τις εικόνες των ατομικών ταλαιπωριών και δεν υπάρχει πια, για να εξαγοραστεί η πικρία, ούτε πατριωτικό ιδανικό, ούτε πίστη στην ιστορική έννοια. [...] Στο θέατρο του Ευριπίδη, αυτού του συνομήλικου των πρώτων σοφιστών και επιδεικτικού όλων των επιδράσεων, [βρίσκει κανείς] πολλές νέες ιδέες, πολλά νέα προβλήματα. Η εμπειρία που σφράγισε τη ζωή του είναι ο Πελοποννησιακός πόλεμος — ένας πόλεμος μεταξύ Ελλήνων, που έμελλε να αποδειχθεί μακρός και ολέθριος και που, ύστερα από είκοσι επτά χρόνια άκαρπες μάχες, προκάλεσε την καταστροφή της Αθηναϊκής ηγεμο-

νίας. Η αταξία, μέσα στην οποία παλεύουν οι ήρωές του, οφείλει πιθανώς πολλά σ' αυτήν την ατμόσφαιρα της απογοήτευσης... Δεν αναμείχτηκε στην πολιτική... Το θέατρό του, πράγματι πολύεδρο διαμάντι, αναστατώνει τους πολύχρωμους ιριδισμούς του... Κατακρίνει, συζητεί, διαμαρτύρεται, ευαίσθητος πάντα στα μηνύματα της πλούσιας σε ανακαλύψεις εποχή του... γράφει έργα πολιτικού προσανατολισμού. Οι θέσεις του μεταβάλλονται από το ένα έργο στο άλλο... Όλα τα έργα του μαρτυρούν τη βαθιά ανανέωση που έκανε στο τραγικό είδος. Το θέατρό του, διανοητικό και παθητικό, συγχρόνως απλό και δηκτικό, έκανε τους συγχρόνους του να μιλούν αδιάκοπα γι' αυτόν...»

Για τις διαφορές ανάμεσα σε Σοφοκλή και Ευριπίδη ο Νίκος Χουρμουζιάδης γράφει:

«Θα ήταν μάταιο, με μόνη βάση τις διαφορές ιδιοσυγκρασίας και καλλιτεχνικών προθέσεων, να εξήγησει κανείς το χάσμα ανάμεσα στον Σοφοκλή και στον Ευριπίδη, που ενώ ανήκουν στην ίδια γενεά και δουλεύουν πειθαρχώντας στις ίδιες συμβατικότητες, χωρίζονται από τη δοκιμασία των Μηδικών πολέμων. Γι' αυτό, ενώ ο πρώτος είδε στην αθηναϊκή δημοκρατία την καρποφορία ενός δύσκολου αγώνος και πρόθυμα την υπηρέτησε, ο δεύτερος τη δέχτηκε ως ένα αυτονόητο δεδομένο, πρόλαβε να επηρεασθεί από τη σοφιστική αμφισβήτηση και έγινε ο πιστότερος, ίσως, ερμηνευτής της φθοράς ενός άλλου πολέμου, του Πελοποννησιακού... Ο Σωκράτης πήγαινε στο θέατρο για να δει μόνο δικά του δράματα, ο Αλκιβιάδης του απέσπασε κάποτε ένα επίγραμμα για μια ολυμπιακή νίκη του. Οι ίδιοι που στους δραματικούς αγώνες τον καταδίκάζαν, τραγουδούσαν με αγάπη τα λυρικά μέρη των τραγωδιών του...»